

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ιωάννα Τσίγκανου*

1. Εισαγωγικά

Είναι κοινή η πεποίθηση πλέον, τόσο ανάμεσα στους ειδικούς, όσο και στο ευρύ κοινό ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών η Ελλάδα έχει μετατραπεί –από κοινού με τις λοιπές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης– σε χώρα υποδοχής σημαντικού αριθμού *μεταναστών*, γεγονός που, ενδεχομένως, αποτελεί μια σύγχρονη ιστορική τομή με μακροπρόθεσμες συνέπειες.¹ Όπως έχει ήδη επισημανθεί, για τις παραδοσιακές χώρες υποδοχής μεταναστών, όπως υπήρξαν τον 19ο αιώνα οι χώρες της αμερικανικής ηπείρου και η Αυστραλία, και τον 20ό αιώνα, η Αγγλία, η Γαλλία και η Γερμανία, το φαινόμενο της μετανάστευσης αποτέλεσε συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών τους και βασικός ρυθμιστής της σημερινής τους *εικόνας* και κοινωνικής τους οργάνωσης. Για τον ευρωπαϊκό νότο, ιδιαίτερα, η μετανάστευση αποτέλεσε, επίσης, συστατικό στοιχείο της δομής των κοινωνιών, αλλά για «αντίστροφους» λόγους. Οι κοινωνίες του ευρωπαϊκού Νότου –συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής– τροφοδότησαν για δύο περίπου αιώνες με το ανθρώπινο δυναμικό τους την αγορά εργασίας του βιομηχανικά ανεπτυγμένου κόσμου, μέχρι που η συμμετοχή τους στο χάρτη των παγκόσμιων μετακινήσεων *αλλοιώθηκε* και άλλαξε τα δεδομένα. Πρώτη η Ιταλία, κατόπιν η Ισπανία και λίγο

* Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Εγκλήματος, Διευθύντρια Ερευνών, Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Ινστιτούτου Πολιτικής Κοινωνιολογίας – ΕΚΚΕ.

1. Βλ. ενδεικτικά και αντί άλλων, Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δ. και Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα· Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης· Κασομάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg· Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg· Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης· Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ. (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κριτική· Παπαταξιάρχης Ευ. (επιμ.), 2007, *Περιπέτειες της ετερότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

αργότερα η Ελλάδα και η Πορτογαλία έγιναν πυρήνες μεταναστευτικών ρευμάτων *εισροής* από το σύνολο του λιγότερο οικονομικά ανεπτυγμένου κόσμου. Η Ελλάδα, εδώ και μια δεκαπενταετία, συνθέτει το 1/10 του συνολικού πληθυσμού της μέσα από μεταναστευτικές ροές προς τη χώρα, ροές διέλευσης, προσωρινής ή/και περισσότερο μόνιμης εγκατάστασης μεγάλου αριθμού μετακινούμενων ατόμων και κοινωνικών ομάδων ή συνόλων.²

Έτσι καθίσταται κατανοητό το γεγονός ότι οι σημαντικές διαστάσεις του φαινομένου της μετανάστευσης για την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή έχουν αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης και ενασχόλησης ακαδημαϊκών και ειδικών σε ελληνικά και διεθνή κέντρα λήψης αποφάσεων. Η χάραξη αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής αποτελεί κυρίαρχο μέλημα, τόσο σε εσωτερικό όσο και σε ευρωπαϊκό/διεθνές επίπεδο. Πλήθος ερευνητικών προγραμμάτων διερευνούν τους όρους και τις προϋποθέσεις της «ομαλής κοινωνικής ένταξης» των μεταναστών στις χώρες υποδοχής καθώς και της αρμονικής «κοινωνικής συνύπαρξης» αυτόχθονων και ετερόχθονων πληθυσμών στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Στο πλαίσιο της ευρύτερης επιστημονικής συζήτησης για το *ζήτημα της μετανάστευσης* εντάσσεται και το παρόν εγχείρημα. Ο συλλογικός αυτός τόμος μελετών προέκυψε από την ολοκλήρωση ερευνητικού έργου με γενικό τίτλο: «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ – “ΕΜΕΙΣ” ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ”, ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ “ΕΜΕΙΣ”». ³ Η κεντρική προβληματική που διατρέχει ταυτόχρονα και το συνεκτικό άξονα του συνολικού εγχειρήματος διέθετε συγκεκριμένη στοχοθεσία και ερευνητικό προσανατολισμό: Η βασική ιδέα ήταν η *διερεύνηση των λιγότερο ορατών ή/και αθέατων όψεων «απόρριψης» ή «αποδοχής» του «ξένου» ως «άλλου», «διαφορετικού» αλλά κυρίως ως «επικίνδунου» στο συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*. Η προσέγγιση ακολούθησε έξι επιμέρους διερευνήσεις που συναρθρώνονται σε ένα ενιαίο σύνολο. Τα επιμέρους διακριτά τμήματα του συνολικού εγχειρήματος έφεραν τους τίτλους:

2. Βλ. σχετικά, Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 18.

3. Το έργο αυτό υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών στο πλαίσιο του ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ», Γ' ΚΠΣ, «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ», Πράξη: «Αριστεία σε Ερευνητικά Ινστιτούτα ΓΓΕΤ (2ος κύκλος)», 2005-2007, και χρηματοδοτήθηκε από την ΓΓΕΤ – Υπουργείο Ανάπτυξης και το ΕΚΚΕ.

- “Χαρτογράφηση κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων”
- “Το θεσμικό – τυπικό σύστημα υποδοχής”
- “Μελέτη θεσμικού πλαισίου”
- “Εμείς και οι Άλλοι” – Ο λόγος των ειδικών
- “Εμείς και οι Άλλοι – Ο ρόλος των ΜΜΕ”
- “Οι Άλλοι κι Εμείς” – Ο λόγος των φορέων των μεταναστών.

Περιεχόμενο των παραπάνω ερευνητικών δραστηριοτήτων απετέλεσαν συνοπτικά τα ακόλουθα:

Εκπονήθηκαν ιστορικές μελέτες των μεταναστευτικών ροών στη χώρα και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Διεξήχθη εμπειρική έρευνα για τη διερεύνηση του ζητήματος «εμπορικότητα - ανταγωνιστικότητα και κοινωνική συνοχή» στο πλαίσιο της δραστηριοποίησης αλλοδαπών – εθνοτικών επιχειρήσεων στη χώρα μας. Τα πορίσματα εδράζονται στη διεξαγωγή 1.232 συνεντεύξεων (πρόσωπο με πρόσωπο) με Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας και σε τέσσερις διαφορετικές εμπορικές περιοχές - προάστια των Αθηνών. Διεξήχθη εμπειρική έρευνα για το τυπικό σύστημα υποδοχής μεταναστών. Βάση των πληροφοριών αποτέλεσαν 100 συνεντεύξεις σε βάθος με προνομιακούς πληροφορητές (key informants) όπως: θεσμικούς εκπροσώπους φορέων δημόσιας διοίκησης, ΟΤΑ, ΜΚΟ, φορέων μεταναστών. Εκπονήθηκαν μελέτες τόσο σχετικά με το ελληνικό και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο για τη μετανάστευση, όσο και τον τρόπο παρουσίασης του ζητήματος από τον ελληνικό ημερήσιο Τύπο σήμερα και διαχρονικά (από το 1950 κι εντεύθεν). Καταβλήθηκε, επίσης, ιδιαίτερη προσπάθεια αποκωδικοποίησης του λόγου των ειδικών στη βάση δευτερογενούς επεξεργασίας της δημοσιευμένης συναφούς βιβλιογραφικής παραγωγής.

2. Αντικείμενο του έργου

Είναι γεγονός ότι μια εικοσαετία περίπου μετά τις πρώτες «αυθόρμητες» και εν πολλοίς παράτυπες ή/και παράνομες μετακινήσεις και προσωρινές ή περισσότερο μόνιμες εγκαταστάσεις *ετερόχθων* πληθυσμών σε *τόπους* άλλους από τους *τόπους προέλευσης ή καταγωγής τους*, η κοινωνική επιστήμη είναι σε θέση να παρουσιάσει όψεις της πραγματικότητας που συνεπάγονται αυτές οι μετακινήσεις ή/και εγκαταστάσεις μεταναστών, τόσο από την πλευρά του Έλληνα πολίτη όσο και από την πλευρά του μετανάστη. Το παρόν έργο φιλοδοξεί να αποκωδικοποιήσει κάποιες περισσότερο ή λιγότερο ορατές όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος τόσο στο επίπεδο άσκησης δη-

μόσιας πολιτικής όσο και στο επίπεδο του δημόσιου λόγου για τη μετανάστευση. Στη βάση αυτή ο λόγος των ίδιων των μεταναστών είναι σημαντικό ζητούμενο ανάλυσης και επιστημονικού προβληματισμού.

Η ειδική αυτή στοχοθεσία του έργου επιβάλλει και μια αρχική οριοθέτηση του συνολικού αντικειμένου του που διευκολύνει την πρόσληψη της διάρθρωσής του σε συγκεκριμένα ερευνητικά υποσύνολα προβληματισμού κι έκθεσης τεκμηριωμένων βιβλιογραφικά και ερευνητικά επιστημονικών απόψεων. Ως εκ τούτου, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο επιπέδων ερευνητικού – διερευνητικού προσανατολισμού του έργου το οποίο περιλαμβάνει:

- 1) Την τοποθέτηση του μεταναστευτικού ζητήματος σε ιστορική διάσταση και προοπτική καθώς η εμφανής πολυπλοκότητα των αποτιμήσεων του φαινομένου της μετανάστευσης και η απουσία εμπεριστατωμένων διερευνήσεων για μακρές χρονικές περιόδους, οι οποίες να διαπλέκουν τη διαχρονία με τη συγχρονία, δυσχεραίνουν σημαντικά την οποιαδήποτε γενίκευση των συχνά ισχνών μεταναστευτικών τάσεων και ροών που ανακλύπουν σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι, η *ιστορική ορίζουσα* διευκολύνει τη διεξοδική ανάλυση ζητημάτων όπως οι διεθνείς μεταναστευτικές κινήσεις, διαχωρίζοντας τις *μεταναστευτικές ροές* από το *μεταναστευτικό απόθεμα*, τους *μετανάστες* από τους *αλλοδαπούς*, τις χώρες υποδοχής από τις χώρες αποστολής, και υπογραμμίζοντας τις παντός είδους εργαλειακές *κατανομές* των μεταναστών. Ως συνέπεια, ενισχύεται η άποψη ότι «η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο σχεδόν τόσο παλιό, αν όχι το ίδιο παλιό, όσο η καταγεγραμμένη ιστορία της ανθρωπότητας»,⁴ και ότι η πλήρης κατανόηση και διερεύνηση του μεταναστευτικού ζητήματος δεν εξαντλείται σε συγχρονικές ή διαχρονικές έστω αναλύσεις της σύνδεσης ή των διαρθρωτικών σχέσεων μεταξύ μετανάστευσης και παγκοσμιοποίησης, αντιθέτως, αναγκαστικά διέρχεται από την αποτύπωση ή εγχάραξη των μηχανισμών των μεταναστευτικών μετακινήσεων και εγκαταστάσεων σε ιστορικό βάθος και εμβέλεια.
- 2) Την πιλοτική ανίχνευση μιας ευρείας περιοχής έρευνας του μεταναστευτικού ζητήματος σε σχέση με τον «τόπο» και το «χώρο». Συγκροτημένες επιστημονικές απόψεις έχουν ήδη αναδείξει τη σημασία του χώρου και ιδιαίτερα του αστικού τοπίου, στις προσεγγίσεις της μετανάστευσης.⁵ Από την άλλη πλευρά, εξίσου σημαντικές μελέτες έχουν υπογραμμίσει τη σημα-

4. Brown R., 2004, «Πρόλογος» στο Ψημμένος Ι., *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 19.

5. Βλ. σχετικά τα δύο ειδικά επί του θέματος αφιερώματα του επιστημονικού περιοδικού *Γεωγραφίες*, τεύχ. 12, 2006 και 13, 2007.

οία του «τόπου» - πεδίου οικονομικών, εμπορικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των μεταναστών.⁶ Μια συνδυαστική θεματική προβληματισμού του αστικού «χώρου» και του παραπάνω «τόπου» / πεδίου της επιχειρηματικότητας ημεδαπών και αλλοδαπών, εκτός από το ότι εγείρει ορισμένα σοβαρά ζητήματα σχετικά με τη θέαση του μεταναστευτικού φαινομένου και ξεφεύγοντας από ήδη διατυπωμένες αναλύσεις της σχέσης οικονομίας και μετανάστευσης, αποτελεί μια αναδυόμενη πτυχή της συζήτησης, κυρίως για τη διαπλοκή του οικονομικού με το ποινικό πεδίο και του δημοσίου με το ιδιωτικό. Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση της μετανάστευσης όχι μόνον ως ζητήματος ανθρώπινης φοβίας και προκατάληψης αλλά και ως ζητήματος επιχειρηματικού «*ρίσκου*» και «*κινδύνων*», *ανασφάλειας* και *επισφάλειας*, μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των όρων της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών στις χώρες υποδοχής καθώς και των προϋποθέσεων διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής.

- 3) Την ανίχνευση ζητημάτων που διαπλέκονται με την άσκηση της δημόσιας πολιτικής για τη μετανάστευση στη χώρα, ιδιαίτερα στα σημεία δι-επαφής *πολιτών* και *ξένων*, των τυπικών, επίσημων απαντήσεων του κράτους στο φαινόμενο των *μεταναστευτικών ροών* αλλά και των συναφών ανταπαντήσεων και πρακτικών των ίδιων των μεταναστών ή των φορέων τους. Στο πλαίσιο του έργου η μεταναστευτική πολιτική εκλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται ερευνητικά ως ένα παράδειγμα άσκησης δημόσιας πολιτικής. Έτσι, ως μεταναστευτική πολιτική νοούνται τα θεσμοθετημένα μέτρα, αλλά και οι άτυπες πρακτικές που στοχεύουν στην πολύπλευρη αντιμετώπιση των ζητημάτων που αναδύονται και των αναγκών που δημιουργούνται από το φαινόμενο της μετανάστευσης τόσο στο πεδίο υποδοχής, δηλαδή κατά τη δι-επαφή του κράτους και των μεταναστών – πεδίο υποδοχής – όσο και στο πεδίο της ένταξης, προς την κατεύθυνση, δηλαδή, της διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής.⁷ Μια τέτοια προσέγγιση επιχειρεί να διαφωτίσει τους διαφορετικούς τομείς ανάπτυξης της κρατικής και κοινωνικής παρέμβασης και να διερευνήσει τις επιπτώσεις της υπό το πρίσμα διαφορετικών κανονιστικών, λειτουργικών, δομικών και ιδεολογικών παραδόσεων.

6. Βλ. σχετικά Μαυρομάτης Γ., 2006, *Μορφές εθνοτικής επιχειρηματικότητας της Αθήνας*, εισήγηση σε συνέδριο Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα και Λιανός Θ., 2006, *Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, εισήγηση σε συνέδριο Ι.ΜΕ.ΠΟ.

7. Βλ. σχετικά και Βενιέρης Δ., 2006, «Πρόλογος» στο Μπάγκαβος Χρ. και Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 15.

4) Τη διερεύνηση της συμβολικής νομιμοποίησης της μετανάστευσης μέσα από προνομιακούς *παίκτες*, πρωταγωνιστές και διαμορφωτές της κοινωνικής γνώμης, μέσα δηλαδή από το δημόσιο λόγο που αρθρώνεται γύρω από το μεταναστευτικό φαινόμενο, το λόγο της νομοθεσίας, των ΜΜΕ, και των ειδικών. Ειδικότερα, αναλύονται πρακτικές (νομοθετικές, κανονιστικές, ρυθμιστικές) καθώς και εκφάνσεις του κυρίαρχου δημόσιου λόγου, όπως, ενδεικτικά, η σύνδεση της μετανάστευσης με την εγκληματικότητα, ο κοινωνικός ρατσισμός και η ξενοφοβία, η διαχείριση της ταυτότητας και της κοινωνικής ταξινόμησης των κοινωνικών υπο-ομάδων. Διερευνώνται διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «δίκαιο» και το «νόμιμο», όπως αυτά συγκροτούνται σε μια κοινωνία ανισοτήτων, όπου το νομικό σύστημα καλείται να προστατεύσει συγκεκριμένες κοινωνικές ισορροπίες και δομές. Διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «πραγματικό» και το «φαντασιακό». Διχοτομίες και διακρίσεις ανάμεσα στο «εμείς» και στο «οι άλλοι», σ' ένα πλαίσιο πρόσληψης της ετερότητας εξ ορισμού δύσβατου καθώς *το πλαίσιο νοηματοδότησης εμπεριέχει κατά κανόνα προϊδέασεις που δημιουργούν αρνητικά ψυχικά ανακλαστικά*.⁸ Η πραγμάτευση αυτή φαίνεται πως παραπαίει ανάμεσα σε μια αντίληψη της ετερότητας ως «νομαδικού» τύπου διυποκειμενικότητας, μιας υποκειμενικότητας δηλαδή, πολλαπλών και μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων που βρίσκεται σε συνεχή κίνηση/μεταβολή και μια αντίληψη της ετερότητας που βασίζεται σε ένα ομόκεντρο ορθολογικό εθνοτικό υποκείμενο με συγκεκριμένη και προφανή ταυτότητα. Η πρώτη πρόσληψη της ετερότητας *«η οποία αμφισβητεί τη βαρύτητα και την κεντρικότητα της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των υποκειμένων ... δεν προσφέρεται για μια πρόσληψη της διάκρισης εμείς / οι άλλοι με τους γνωστούς όρους της απόλυτης διχοτομίας»*.⁹ Η δεύτερη πρόσληψη της ετερότητας αντίθετα, η οποία μάλιστα *«ενώ είναι ιστορική, επιβάλλεται κατά κανόνα ως η μόνη λογική αντιπαραθέτοντας ένα συγκροτημένο “εμείς” σε ένα περισσότερο ή λιγότερο απειλητικό “οι άλλοι”, οι διαφορετικοί»*.¹⁰

Στο πλαίσιο αυτό συγκροτήθηκε το αντικείμενο ενός πολυεπίπεδου ερευνητικού εγχειρήματος υπό τον γενικό τίτλο: «ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ –

8. Βλ. σχετικά Μαλούτας Θ. κ.ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Καφετζής Π., Μαλούτας Θ., Τσίγκανου Ι., (επιμ.), *Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 65 επ.

9. Βλ. Μαλούτας Θ., όπ. παρ. σημ., σ. 66.

10. Βλ. Μαλούτας Θ., όπ. παρ. σημ., σ. 66.

“ΕΜΕΙΣ” ΚΑΙ ΟΙ “ΑΛΛΟΙ”, ΟΙ “ΑΛΛΟΙ” ΚΙ “ΕΜΕΙΣ”». Ο τίτλος ενσωματώνει και τη σύνθετη προβληματική του έργου καθώς εκτός από τον κυρίαρχο κοινωνικο-γεωγραφικό επικαθορισμό των εμπειρικών διερευνήσεων του έργου στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας, εμπεριέχει και την έμφαση του έργου στη διερεύνηση των αξιών, στάσεων και αντιλήψεων «ντόπων» και «ξένων».

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι με τον όρο «μετανάστευση» νοείται κάθε λιγότερο ή περισσότερο προσωρινή ή/και μόνιμη, νόμιμη ή/και παράνομη μετακίνηση ατόμων και συνόλων από τον τόπο προέλευσης και καταγωγής τους για λόγους οικονομικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς κ.λπ., προς αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης ή βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης. Ο δε όρος «μετανάστης», ο οποίος χρησιμοποιείται επάλληλα με τους όρους «άλλος», «ξένος», «αλλοδαπός», συνιστά την κατηγορία του «μη πολίτη» (κατά την ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση)¹¹ της χώρας «υποδοχής». Στο πλαίσιο του παρόντος έργου, δηλαδή, υιοθετήθηκε ένας ευρύς ορισμός στη βάση μιας φιλοσοφίας πραγματισμού μάλλον παρά φορμαλισμού που να διευκολύνει τις επιμέρους αναλύσεις.

Στο σημείο αυτό είναι, επίσης, απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι οι επιμέρους διερευνήσεις του συνολικού εγχειρήματος διαθέτουν την απαραίτητη συμπληρωματικότητα με άλλες εμπειρικές διερευνήσεις του μεταναστευτικού ζητήματος, διακρίνονται όμως από αυτές όσον αφορά την έμφαση της προβληματικής του έργου κατά τη συγκρότηση του συνολικού αντικειμένου του.

Στο παρόν εγχείρημα είναι σαφής η θεωρητική δέσμευση καθώς και η δυνατότητα επιστημονικής συζήτησης στη βάση της διερεύνησης ποικίλου εμπειρικού υλικού. Έτσι, ο εντοπισμός των διαδικασιών ή/και μηχανισμών, με τους οποίους στη χώρα «υποδοχής» τόσο οι πολίτες της όσο και οι *φιλοξενούμενοι* πληθυσμοί οριοθετούν, αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν το μεταναστευτικό ζήτημα, καθίσταται εφικτός και κατ' επέκταση τα συναφή θέματα «ένταξης» και «αποκλεισμού» καθώς και τα ζητήματα των διακρίσεων και των αντιπαραθέσεων. Μια τέτοια συλλογιστική μεταθέτει το κέντρο της προσοχής από την αντίστιξη «αποκλειόντων» και «αποκλειομένων», «ημών» και «ξένων», στις ενδιάμεσες εκείνες περιοχές όπου συναντώνται, αντιπαρατίθενται και επικαλύπτονται κοινωνικές πρακτικές ημεδαπών και αλλοδαπών, στα πεδία όπου αρθρώνονται τόσο επίσημοι όσο και «ανεπίσημοι» λόγοι και αναδύονται οι αμφίσημες και οι διαρκώς μεταβαλλόμενες

11. Βλ. σχετικά, Βαρουξή Χρ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών – συμπεράσματα έρευνας πεδίου», Αθήνα, ΕΚΚΕ, WP/ 17/2008.

ταυτότητες. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώξαμε να διευρύνουμε την οπτική υπό την οποία κατανοούνται και ερμηνεύονται κοινωνικές πρακτικές και φαινόμενα που συγκροτούν όψεις του μεταναστευτικού ζητήματος, διατυπώνοντας κάποια ερωτήματα που, όπως πιστεύουμε, εμπλουτίζουν τη γνώση μας και προσθέτουν στον προβληματισμό μας. Χωρίς να παραγνωρίζουμε τη σημασία των «ορίων» και την κατασκευή διπολικών σχημάτων (εμείς – οι άλλοι), τα οποία ενδεχομένως εξυπηρετούν την κατάταξη ή την ιεράρχηση των κοινωνικών φαινομένων, στο παρόν εγχείρημα, η ενασχόληση με τα «όρια» και η χρήση μιας διαζευκτικής λογικής ως αναλυτικά εργαλεία θεωρήθηκε ότι ενέχει τον κίνδυνο παράβλεψης της σκοπιάς του «άλλου», αποκρύπτοντας τη δράση του ως υποκειμένου που διαπραγματεύεται, διαχειρίζεται και επαναπροσδιορίζει συμβολικές και άλλες όψεις των διακρίσεων που επιβάλλονται στη ζωή και στις σχέσεις του. Έτσι, η οπτική που υιοθετήθηκε δίνει έμφαση στο διπλό παιχνίδι ανάμεσα σε «εμάς» και τους «άλλους», τους «άλλους» κι «εμάς». Επικεντρώνεται σε επίπεδα όπου τόσο «εμείς» όσο και οι «άλλοι» διαμορφώνουν ένα δικό τους *εσωστρεφή* χώρο και ταυτόχρονα συναλλάσσονται με εκείνους οι οποίοι επιδιώκουν την τήρηση των αποστάσεων, προαπιζόμενοι τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, τις συμβάσεις που καλούνται να αποδεχθούν και τις στρατηγικές που επινοούν για τον κλονισμό των συλλογικών αναπαραστάσεων και προτύπων συμπεριφοράς.¹²

Στη συνέχεια, αναφορικά με την εννοιολόγηση του «άλλου», του «έτερου», του «ξένου», του «αλλοδαπού», το παρόν έργο βασίστηκε σ' έναν προβληματισμό που αναγνωρίζει ότι η *συμπληρωματικότητα του «εαυτού» και του «άλλου» είναι δομική διάσταση του αισθήματος προσωπικής ταυτότητας, ενώ η «ετερότητα» αποτελεί βασικό στοιχείο για κάθε κοινωνιογνωστικό σύστημα κατηγοριοποιήσεων και αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος. Η «ετερότητα» δηλαδή αποτελεί την αναγκαία συστατική αλλά ταυτόχρονα και την πιο προβληματική συνιστώσα της ταυτότητας*¹³ (που είναι ούτως ή άλλως μια παράδοξη *πραγματικότητα*).¹⁴

12. Βλ. σχετική οπτική στο συλλογικό τόμο, Καυτατζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια: Εντάξεις και αποκλεισμοί*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

13. Βλ. M. Bolle De Bal, 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες», στο Ναυρίδης Κ. και Χρηστάκης Ν., «Ταυτότητες», Αθήνα, Καστανιώτης.

14. Βλ. Κωνσταντοπούλου Χρ., 1999, «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Κωνσταντοπούλου Χρ. κ. ά. επ., *Εμείς και οι Άλλοι: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 11-12.

Το ταυτοτικό ζήτημα έχει ιδιαίτερες προεκτάσεις στις μέρες μας καθώς το γνωστικό πλαίσιο των προηγούμενων γενεών μεταβάλλεται και αυτή καθαυτή η ιδέα της επικοινωνίας αποτελεί πλέον γενική αναφορά. Είναι γεγονός ότι επικρατεί έντονος προβληματισμός στις κοινωνικές επιστήμες σχετικά με τις έννοιες και τις μεθόδους όσον αφορά ένα θέμα τόσο κομβικό, όπως το δίπτυχο «ταυτότητα» - «ετερότητα». Ως εκ τούτου η σχετική κοινωνιολογική ανάλυση πρέπει αναγκαστικά να προσπαθήσει να αποδεσμευτεί από διάφορες μεθοδολογικές προϋδεάσεις, να στραφεί στην κυρίαρχη έννοια της «διαφορετικότητας» θέτοντας το καίριο ερώτημα αν έχει δρομολογηθεί εννοιολογικό άλμα ως προς τη «διαφορά», και ποιο είναι αυτό, και να διακρίνει τις σύγχρονες τάσεις και τα σύμβολα τα οποία κατασκευάζονται ως ένα σημείο από τα ΜΜΕ. Όπως έχει άλλωστε υποστηριχθεί, βρισκόμαστε σε μια καμπή, όπου συχνά οι παλιοί όροι δεν επαρκούν για να κατανοηθούν και να εννοιολογηθούν οι αλλαγές που επέρχονται στις κοινωνικές δομές αλλά και στο γνωστικό μας σύστημα. Είναι απαραίτητοι νέοι τρόποι απόκτησης γνώσεων και θεώρησης των κοινωνικών φαινομένων, λόγω του γενικού και πολύμορφου μετασχηματισμού που χαρακτηρίζεται από μια γενική σχετικότητα και έχει κεντρικό σημείο (όπως και κάθε πολιτισμική ανακατάταξη) τη σχέση του «εγώ» με τον «άλλον». Είναι σήμερα δεδομένο για όσους ασχολούνται με το κεντρικό θέμα των σύγχρονων συνόρων ανάμεσα στο «εμείς» και στο «οι άλλοι», ότι «η ταυτότητα δεν αποτελεί κάτι σαν το δακτυλικό αποτύπωμα που οι εξωτερικές συνθήκες της κοινωνικής μας ύπαρξης και οι όποιες αλλαγές τους αφήνουν στον ψυχικό μας κόσμο ως απάντηση στο ερώτημα «ποιος είμαι», αλλά είναι το δυναμικό αποτέλεσμα μιας διαρκούς αντιπαράθεσης, μιας αντίστιξης, ανάμεσα σε ένα «μέσα» κι ένα «έξω».¹⁵ Με ένα άλλο λεξιλόγιο ο προβληματισμός αυτός αποδίδεται ως εξής: *Ταυτότητα δεν νοείται η πλαστή αντίθεση ανάμεσα στην ουσία της και στην ουσία του άλλου, οπότε θα ήταν γεμάτη δανεισμούς και ανταλλαγές κι απλουστευμένη στις διάφορες διαμορφωτικές εναλλαγές. Στον αφορισμό σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι οι άλλοι», προτιμούμε έναν άλλο που αποδίδεται στον Φουκώ και σύμφωνα με τον οποίο «η ταυτότητα είναι μια διαδρομή».¹⁶ Μια τέτοια αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με την κυρίαρχη λογική η οποία κατανοεί ως «ετερότητα» τις κλασικές πολιτισμικές διαφορές. Σ' αυτήν την*

15. Όπως σημειώνει ο Κ. Ναυρίδης στην εισαγωγή του στο συλλογικό τόμο, επιμ. Ναυρίδης Κ. και Χρηστάκης Ν., 1997, *Ταυτότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης.

16. Βλ. Κωνσταντοπούλου Χρ., βλ. ανωτ. σημ., σ. 16.

πρόσληψη δεσπόζει αυτό που ονομάζουμε *εθνικό-λαϊκό πολιτισμό/κουλτούρα* το οποίο και αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς για κοινωνικές εκφράσεις και παρουσίες που ξεφεύγουν από εκείνες που θεωρούνται «*φυσιολογικές*». Ο «*διαφορετικός*» έχει μεγάλη επικοινωνιακή σημασία διότι υποδεικνύει, αφενός, τα όρια του «*εμείς*» για μια κοινωνία και, αφετέρου την αμφισβήτησή του, διαγράφοντας έτσι τα όρια της «*ανοχής*» ή/και «*αποδοχής*» μιας κοινωνίας. Η δε σύγχρονη έννοια της «*διαφοράς*» και του δικαιώματος σ' αυτήν έχει σχέση όχι μόνον με αυτόν τον ίδιο τον ορισμό του «*άλλου*», στο πλαίσιο της κρατούσας εθνο-κεντρικής θεώρησης αλλά κυρίως με την *αγωνία της «αυθεντικότητας», της «καθαρότητας» - μη επιμειξίας* ενός πολιτισμού. Ιδιαίτερα, δε αναφορικά με τη θεωρητική και εμπειρική αποτύπωση και *διαχείριση* της έννοιας της *διαφοράς* ήδη από την εποχή των *απώτερων* της Σχολής του Σικάγο που ασχολήθηκαν συστηματικά με το ζήτημα της μετανάστευσης στις ΗΠΑ, έχουν τεθεί τα θεμέλια της πραγμάτευσης των συναφών ζητημάτων αναφορικά με την *κοινωνική θέση, τους κοινωνικούς ρόλους* και το *γεωγραφικό κοινωνικό διαχωρισμό* των μεταναστών αλλά και των παραβατών μεταναστών στην κοινωνική οργάνωση της πόλης, τόσο στο πλαίσιο της συναινετικού τύπου *προσέγγισης του «επιπολιτισμού»* όσο και στο πλαίσιο της συγκρουσιακού τύπου *προσέγγισης της «αλλοτρίωσης»*. Έχουμε διανύσει αρκετό διάστημα από τότε και οι σύγχρονες προσεγγίσεις αποδίδουν μεγαλύτερη έμφαση στη *λειτουργία «ξένων»* κοινωνικών υποκειμένων ικανών να δρουν σε περισσότερες της μιας και διαφοροποιημένες κοινωνικές αρένες, καθώς και σε μια νέου τύπου θεωρητική πρόσληψη της «*επικινδυνότητας*», καθώς και της «*διακινδύνευσης*» ακριβώς λόγω της *μετακίνησης και εγκατάστασης ξένων πολιτισμών* ατόμων και ομάδων. Βέβαια, δεν μπορούμε αβασάνιστα να προχωρήσουμε ιδιαίτερα σε επαγωγικές αναλύσεις όψεων της μετανάστευσης, που αφορούν το ποινικό πεδίο, με αποκλειστική προσήλωση σε μια ολιστική κοσμοαντίληψη για την «*κοινωνία της διακινδύνευσης*» η οποία δεν αποτελεί παρά μια θεωρητική κατασκευή που αντανακλά μερικές σημαντικές εκφάνσεις (κι όχι όλες) της κοινωνικής πραγματικότητας. Με αυτήν την έννοια, ο *λόγος της διακινδύνευσης* συνιστά επίσης ερευνητέο ζήτημα, καθώς οι κατασκευές της διακινδύνευσης στο ποινικό πεδίο διαπλέκονται στενά με τις *γλώσσες των δικαιωμάτων, της νομιμότητας και της νομιμοποίησης σ' ένα τόπο αγώνων για επιρροή, αξιοπιστία, αποδοχή και αναγνώριση*. Πρόκειται, δηλαδή, για την ανθρωπολογική στιγμή της εγκληματολογίας, όπου οι συζητήσεις για την επικινδυνότητα προδίδουν τις ποικίλες κοσμολογίες των ομιλητών. Αυτό που στην πραγματικότητα χρειάζεται είναι η συγκέντρωση των σχετικών δεδομένων, με μια σημαί-

νοσα κωδικοποίηση εμπειρικών ερωτημάτων που αφορούν το συγκεκριμένο κοινωνικό υποκείμενο – δυνάμει ποινικό υποκείμενο (μετανάστης), καθώς και η διαπολιτισμική μετάφραση των δεδομένων αυτών.¹⁷

3. Επίλογος

Στη βάση των παραπάνω διενεργήθηκε η τοποθέτηση του αντικειμένου του έργου ως η *διερεύνηση όψεων απόρριψης ή αποδοχής του «ξένου» ως «άλλου», «διαφορετικού» και «επικίνδунου» στο συλλογικό κοινωνικό συνειδητό και ασυνείδητο της ελληνικής πολιτείας, οικονομίας και κοινωνίας.*

Θεωρώντας ότι έχουν διευκρινιστεί τα απαραίτητα εννοιολογικά προαπαιτούμενα του αντικειμένου του έργου, όπως αυτά εκφράζονται με το συνεκτικό τίτλο του, επισημαίνουμε ότι οι επιμέρους αναλύσεις που ακολουθούν πρέπει να κατανοηθούν στο πλαίσιο του τιθέμενου προβληματισμού: της απαραίτητης δηλαδή ευελιξίας των όρων αλλά και της υπέρβασης προϊδεάσεων και νοοτροπιών που έλκουν την καταγωγή τους από άλλες εποχές και εκφράζουν διαφορετικές από τη σημερινή πραγματικότητες.

Στο σημείο αυτό νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του εν λόγω έργου και ειδικότερα:

- Προς τον Διευθυντή και Πρόεδρο του ΔΣ του ΕΚΚΕ καθ. Παν/μίου Αθηνών κ. Ι. Υφαντόπουλο καθώς και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΚΚΕ για την αμέριστη συμπαράστασή τους κατά την υλοποίηση του έργου.
- Προς τους συναδέλφους της Διεύθυνσης Επιστημονικής Πληροφόρησης και Εκδόσεων για την υλοποίηση της έκδοσης

17. Βλ. ενδεικτικά, R. Castel, 1991, «From “dangerousness” to risk», στο G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, University of Chicago Press, σ. 281-98' U. Beck, 1992, «Risk society: Towards a new modernity», London, Sage' P. O'Malley, 1992, «Risk, power and crime prevention», *Economy and Society*, no 21, σ. 252-75' O' Malley, 1993, «Containing our excitement: Commodity culture and the crisis of discipline», *Studies in Law, Politics, and Society*, no 13, σ. 159-86' O'Malley, 1996, «Risk and responsibility», στο A. Barry, T. Osborne and N. Rose (eds), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, σ. 189-207, London, UCL Press' J. Franklin (ed.), 1998, *The Politics of “Risk Society”*, Cambridge, Polity Press' G. Rigakos, 1998, «Critical reflections on social theory, actuarialism and “risk society”», *The Critical Criminologist*, no 8, σ. 17-19 και 22' G. Rigakos, 2001, *The New parapolic: Risk markets and commodified social control*, Toronto, University of Toronto Press, σ. 281-98' M. Lianos and M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, no 40 / 2, σ. 261-278.

- Προς τα μέλη του Ειδικού Λογαριασμού του ΕΚΚΕ για τη βοήθεια στην οικονομική διαχείριση του έργου.
- Προς τους συναδέλφους στη Βιβλιοθήκη και στο Τμήμα Διακίνησης των Εκδόσεων του ΕΚΚΕ για τη συμβολή τους στην προμήθεια βιβλίων και περιοδικών.
- Προς τα μέλη της ΦΟΡ/ΓΓΕΤ για την υποστήριξη κατά την κατάθεση των τεχνικών δελτίων του έργου.
- Προς τους Φορείς της Δημόσιας Διοίκησης και των ΟΤΑ, τις ΜΚΟ, και τους Φορείς των Μεταναστών, τον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών και τους Έλληνες επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας και τις «εκτός δειγματοληψίας» περιοχές ελέγχου, για την πρόθυμη συμμετοχή τους στην εμπειρική έρευνα.
- Προς αυτά τα ίδια τα μέλη της ερευνητικής ομάδας και όλους τους επιστημονικούς συνεργάτες, για τη φιλότιμη συμμετοχή τους στο έργο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αμίτσης Γ. και Λαζαρίδη Γ. (επιμ.), 2001, *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Βαρουξή Χ., 2008, «Μεταναστευτική πολιτική και δημόσια διοίκηση: Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών - συμπεράσματα έρευνας πεδίου», *Κείμενα Εργασίας 17*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Βενιέρης Δ., 2006, «Πρόλογος», στο Χρ. Μπαγκαβός και Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Bolle De Bal M., 1997, «Η ψυχοκοινωνιολογία ενός ταυτοτικού ζητήματος: έθνος, υπερεθνικότητα και υποεθνότητες», στο Κ. Ναυρίδης και Ν. Χρηστάκης, *Ταυτότητες*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Brown R., 2004, «Πρόλογος», στο Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Καοιμάτη Κ. (επιμ.), 2003, *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης*, Αθήνα, Gutenberg.
- Καυτατζόγλου Ρ. και Πετρονώτη Μ., 2000, *Όρια και περιθώρια: Εντάξεις και αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Κωνσταντοπούλου Χρ., 1999, «Εισαγωγή: Αναφορά στην έννοια και στις όψεις των σύγχρονων αποκλεισμών», στο Χρ. Κωνσταντοπούλου κ.ά. (επιμ.), *«Εμείς» και οι «Άλλοι»: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 11-12.

- Λιανός Θ., 2006, «Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα», εισήγηση σε συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα.
- Μαλούτας Θ. κ.ά., 2007, «Η απόρριψη του “άλλου” ως τρόπος αντιμετώπισης της ετερότητας», στο Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (επιμ.), *Πολιτική – Κοινωνία – Πολίτες*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, σ. 64-98.
- Μαρβάκης Αθ., Παροσόγλου Δ. και Παύλου Μ. (επιμ.), 2001, *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Μαυρομάτης Γ., 2006, «Μορφές εθνοτικής επιχειρηματικότητας της Αθήνας», εισήγηση σε συνέδριο του Ι.ΜΕ.ΠΟ., Αθήνα.
- Μπαγκαβός Χρ. και Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), 2006, *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*, Αθήνα, Gutenberg.
- Παπαταξιάρχης Ευ. (επιμ.), 2007, *Περιπέτειες της ετερότητας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Παύλου Μ. και Χριστόπουλος Δ., (επιμ.), 2004, *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Αθήνα, Κριτική.
- Ψημμένος Ι., 2004, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Παπαζήσης.

Ξενόγλωσση

- Beck U., 1992, *Risk society: Towards a new modernity*, London, Sage.
- Franklin J. (ed.), 1998, *The politics of risk society*, Cambridge, Polity Press.
- Lianos M. and M. Douglas, 2000, «Dangerization and the end of deviance», *British Journal of Criminology*, no 40 / 2, σ. 261-278.
- O’Malley P., 1993, «Containing our excitement: Commodity culture and the crisis of discipline», *Studies in Law, Politics and Society*, no 13, σ. 159-186.
- O’Malley P., 1992, «Risk, power and crime prevention», *Economy and Society*, no 21, σ. 252-275.
- O’Malley P., 1996, «Risk and responsibility», στο A. Barry, T. Osborne and N. Rose (eds), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, London, UCL Press, σ. 189-207.
- Castel R., 1991, «From “dangerousness” to risk», στο G. Burchell, C. Gordon and P. Miller (eds), *The Foucault effect: Studies in governmentality*, University of Chicago Press, σ. 281-298.
- Rigakos G., 1998, «Critical reflections on social theory, actuarialism and “risk society”», *The Critical Criminologist*, no 8, σ. 17-22.
- Rigakos G., 2001, *The new parapolice: Risk markets and commodified social control*, Toronto, University of Toronto Press.

ΜΕΡΟΣ Ι

